

УДК 159.9

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2023.3.7>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ПОЛЯКІВ ТА УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ВІЙНИ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Кириченко Віктор Васильович,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри соціальної та практичної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
<https://orcid.org/0000-0002-5210-6304>

У статті здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми міжетнічного сприйняття. Описано психологічні механізми атрибуції рис особистості як елементу системи етнічних стереотипів, які використовуються під час міжетнічної взаємодії. Висвітлені результати аналітичних досліджень українських та польських науковців із проблем дослідження психологічного образу «поляка» та «українця» в системі світоглядних уявлень представників цих двох етносів. За період 1991–2022 роки відбулися глибокі зрушення психологічних уявлень українців та поляків на проблему власної ідентифікації та етнічної солідарності з іншими етнічно-національними групами. На рівні особистісних рис українці вважають, що поляки мають спільні позитивні риси особистості. У нашому дослідженні брали участь особи, які мали досвід взаємодії з поляками на території Республіки Польща, та ті, хто такого досвіду не мали. Метою дослідження було встановлення, які зміни в системі психосемантики міжособистісного сприйняття відбулися в період повномасштабного вторгнення росії на територію країни. Такі зміни спричинені різким збільшенням кількості людей, які мали індивідуальний досвід міжособистісної взаємодії з поляками, тому вплив сформованих стереотипів образу поляків на стратегію взаємодії з ними був обмежений. У дослідженні ми використовували методіку семантичної диференціації рис особистості та пошук кореляційних зв'язків між рівнем вираження окремих рис особистості в українців та поляків. За результатами дослідження не було встановлено статистичної відмінності між оцінками атрибуції рис особистості в осіб, які мали досвід взаємодії з поляками, та тих, хто такого досвіду не мав (орієнтувався на стереотипи міжетнічного сприйняття). Досліджувані приписують позитивні риси особистості та високо оцінюють їх розвиток як в українців, так і поляків. Негативні особистісні риси приписуються досліджуваними як елемент міжособистісної диференціації. Таким чином, ми можемо дійти висновку, що між українцями й поляками існує позитивна ідентифікація на рівні позитивних рис особистості та диференціація (відмінність) на рівні негативних рис особистості.

Ключові слова: міжетнічне сприйняття, особистісні риси, етнос, нація, стереотипи.

Kyrychenko Viktor. Social-psychological portrait of Poles and Ukrainians in times of war (comparative analysis)

The article provides a theoretical and methodological analysis of the issue of interethnic perception. It describes the psychological mechanisms of attributing personality traits as an element of the system of ethnic stereotypes used during interethnic interactions. The article highlights the results of analytical research conducted by Ukrainian and Polish scholars on the issue of studying the psychological image of «Poles» and «Ukrainians» within the framework of the worldview concepts held by representatives of these two ethnic groups. During the period from 1991 to 2022, significant shifts occurred in the psychological perceptions of Ukrainians and Poles regarding their own identification and ethnic solidarity with other ethnic and national groups. At the individual level, Ukrainians tend to attribute common positive personality traits to Poles. Our study included individuals who had experience interacting with Poles on the territory of the Republic of Poland, as well as those who did not have such experience. The aim of the study was to determine what changes occurred in the system of psychosemantics in interpersonal perception during the period of full-scale Russian invasion into the country. These changes were driven by a sharp increase in the number of individuals who had personal experiences of interpersonal interactions with Poles. As a result, the influence of pre-existing stereotypes of Poles on the strategy of interaction with them became limited. In our research, we used the semantic differentiation methodology for personality traits and searched for correlational connections between the level

of expression of individual personality traits in Ukrainians and Poles. According to the research results, there was no statistically significant difference in the ratings of personality attribute attribution between individuals who had experience interacting with Poles and those who did not (relying on stereotypes of interethnic perception). The participants attributed positive personality traits and rated their development highly, both in Ukrainians and Poles. Negative personality traits were attributed by the participants as elements of interpersonal differentiation. Therefore, we can conclude that there is a positive identification between Ukrainians and Poles at the level of positive personality traits and differentiation at the level of negative personality traits.

Key words: *interethnic perception, personality traits, ethnicity, nation, stereotypes.*

Постановка проблеми. У системі міжгрупових відносин українського суспільства на перше місце виступає соціокультурна орієнтація на європейський цивілізаційний простір та пошук спільної культурної, історичної, соціально-психологічної спорідненості з країнами, які входять до складу Європейського союзу. У системі міжособистісного сприйняття етнопонаціональна ідентифікація є первинною по відношенню до ідентифікації індивідуальних рис особистості, це перший рівень аналізу та інтерпретації поведінки іншої людини чи групи осіб в ситуації відсутності досвіду взаємодії з нею. У такий спосіб суб'єкт сприймання намагається зрозуміти вчинки людини з точки зору її національної приналежності, в деякій мірі існуючі атитюди не відображають усієї складності детермінації поведінки людини (і не повинні відображати, адже діють як універсальні концепти пояснення), але, базуючись на узагальненому груповому досвіді взаємодії з індивідом, дають можливість вибудувати певну стратегію поведінки, яка буде коригуватися по мірі накопичення індивідуального досвіду взаємодії. Атитюди міжетнічного сприйняття формувалися у процесі тривалої історії взаємодії особистості з іншими етнопонаціональними групами, закріплюються на рівні культури в традиціях, усній народній творчості, літературі, кінематографі тощо. У процесі соціалізації вони закріплюються на рівні картини світу і починають діяти в процесі життєдіяльності в ситуаціях міжетнічної взаємодії. Тривалість та характер попереднього історичного досвіду взаємодії з різними етнопонаціональними групами впливають на атрибуцію найбільш яскравих рис та інших характеристик різних етнічних груп, які проживають як на території України, так і поза її межами. Державна політична номенклатура може здійснювати з метою соціального управління

певну корекцію (інколи спотворення) уявлень українців про найбільш прикметні риси інших етнопонаціональних груп, але накопичення досвіду індивідуальної взаємодії сприяє виробленню об'єктивного (хоча і спрощеного) уявлення про представників інших національностей. Хорошим прикладом цього є історія українсько-польських стосунків, яка зазнавала неодноразово номенклатурного впливу крізь призму спільної історії, проте, починаючи з часів незалежності України та великого потоку трудових мігрантів на територію Польщі, поступово була унормована до об'єктивного рівня, який базується на тривалому узагальненні сучасного досвіду взаємодії.

Найбільш масштабне психосемантичне дослідження на території України, що включало опис соціально-психологічних рис, які українці приписують полякам, провів, на нашу думку, М.Ф. Братусь (2014), котрий описав ключові соціально-психологічні риси, які притаманні представникам цієї національності. На перше місце виступають такі риси, як заповзятливі, ризиковані, комунікабельні, працьовиті, питливі, хитрі (численні), допідступні, відповідальні, розумні, незалежні, вперті, обережні, корисливі [1]. Під час дослідження всі отримані асоціації можна поділити на три частини: 1) атрибуція предметів культури (міста, релігія, мова, традиції тощо); 2) атрибуція рис особистості; 3) атрибуція зовнішніх характеристик. Таким чином, соціально-психологічна складова частина сприйняття етнічних груп українцями не обмежується виключно атрибуцією рис особистості, але й включає інші додаткові властивості, які доповнюють цілісний атитюд «поляка» в картині світу українців.

У доповіді Joanny Koniecznej-Salamatin з інституту соціології Варшавського університету (2015) було представлено системне аналітичне дослідження образу

поляків очима українців. Починаючи з 1933 року в системі їхніх відносин відбувається поступове зближення на рівні взаємної симпатії. Натепер українці більш прихильно ставляться до поляків, хоча представники цих двох національностей спільно позитивно описують один одного та приписують спільні негативні риси (такі, як наприклад, пияцтво чи лінощі) [6]. Такі результати мінімально відрізняються у відсотковому співвідношенні у тих людей, які перебували на території Республіки Польща, та тих, хто ніколи там не був.

У дослідженні Łukasza Jasiny, Piotra Kościńskiego, Daniela Szeligowskiego Польського інституту міжнародних справ (2017) було встановлено, що з початку незалежності почала змінюватися парадигма висвітлення спільної історії України та Польщі, особливо трагічних сторінок історії, таких як «волинська різня», «війна 1918–1919», «міжвоєнний період (до 1939)». За результатами аналізу медійного дискурсу українського інформаційного простору, підручників з історії України було встановлено, що поляки все частіше зображуються в позитивному контексті як партнери, одностайні. Відповідно, таке спрямування медіаконтенту змінює суспільне ставлення до них на рівні атиюдів міжетнічного сприйняття [8].

У дослідженні Г.В. Пирог та О.Г. Шмиглюк (2019) було виявлено, що росіяни є надміру релігійними, егоїстичними та впертими, також їм притаманні такі риси, як недисциплінованість та зарозумілість. Досліджувані також приписують зовнішні атрибути, які пов'язані з певним негативним сприйняттям зовнішності росіян, що підкріплює загальне негативне сприйняття їх етнопонаціонального образу. На думку авторів дослідження, такі результати спричинені військовими подіями на території України, які в однаковій мірі зумовили зміну соціально-психологічних атиюдів міжетнічного сприйняття як українців, які уже стали жертвами російської агресії, та поляків, які скоригували у відповідність з груповими уявленнями українців свої стереотипні судження про росіян [7].

У 2021 році Фондом Фрідріха Еберта в особі Надії Коваль, Лауринаса Вайчунаса, Івони Райхардт було проведено

дослідження «Поляки та українці в щоденних контактах» (2021). Отримані результати серед 4000 респондентів поділили на 15 категорій, серед яких найбільш розповсюдженими є «позитивні риси особистості» (592 асоціації), «сусідство» (456), «трудова міграція» (434). Найменш численними є «історичні асоціації» (89), «родина» (106) та «не такі, як ми» (107), «негативні риси» (130). Польські та українські респонденти переважно сприймають один одного як «сусідів», українці частіше використовували термін «друзі» та «брати» для опису поляків. Поляки концентрують свою увагу на аспектах трудової міграції, особистісних властивостях, які пов'язані з професійними властивостями (поляки позитивно сприймають професійні та особистісні якості українців) [5]. Загалом образ поляка в картині світу українців наділений позитивними соціально-психологічними рисами, які відображають тривалі ділові стосунки між нашими народами. У сприйнятті інших етнопонаціональних груп українці й поляки є одностайними щодо атрибуції та ступеня вираженості окремих соціально-психологічних характеристик росіян. Ідентифікація та оцінювання рівня розвитку окремих рис особистості відбувається в процесі постійного внутрішнього позиціонування образу «Я» з «Ми» тієї культури, з якою себе ідентифікує людина. Таким чином, суб'єкт оцінки намагається зрозуміти, наскільки він є «подібним/відмінним» від інших етнопонаціональних груп, особливо в ситуації взаємодії з ними (побутової, економічної, ситуативної); також це має на меті прогнозування активності індивіда чи соціальної групи з точки зору їх етнопонаціональної приналежності (наприклад, поляки «працьовиті», тому вони досягають результату, або росіяни «кровожерливі» тому вони вбивають інших). У більшості ситуацій атиюди міжетнічного сприйняття полегшують каузальну атрибуцію дій та вчинків, особливо коли мається на увазі групова, а не індивідуальна активність.

Метою роботи є здійснення ревізії стереотипів міжособистісного сприйняття українцями поляків, образ яких суттєво змінився у зв'язку з активною допомогою Республіки Польща в подоланні наслідків військового вторгнення росії та територію

України. Польща стала локомотивом України в Європу, а поляки довели, що вони є дійсно братським народом, який відстоює право українців на незалежність.

Результати дослідження. У дослідженні взяли участь 87 осіб, які проживають на території України. Здійснювалася диференціація осіб на тих, хто перебував раніше на території Республіки Польща, і тих, хто не мав такого досвіду. На першому етапі дослідження було артикульовано основні диспозиційні риси, які є спільними для «поляків» та «українців». З цією метою було сформована фокус-група з 56-ти осіб, які мали визначити найбільш прикметні риси особистості цих двох національностей. У результаті частотного аналізу було визначено такі риси, які є спільними для українців та поляків (в порядку частотного спадання): сильні, незламні, хоробрі, гостинні, щирі, працьовиті, патріотичні, волелюбні, сміливі, скупі, релігійні, цілеспрямовані. Одинадцять рис особистості є позитивними та одна риса є негативною, що свідчить про позитивне сприйняття українцями себе та поляків (порівняння на рівні позитивних рис). На другому етапі досліджувані мали оцінити рівень розвитку кожної з рис особистості за десятибальною шкалою серед «поляків» та «українців». На цьому етапі дослідження було опитано 87 осіб юнаць-

кого та дорослого віку. Вибірка поділена на дві частини: тих, хто перебував на території Республіки Польща та має досвід індивідуальної взаємодії з поляками, та тих, хто такого досвіду немає.

За результатами дослідження було встановлено, що досліджувані, які проживають у північно-західному регіону України (де знаходиться найбільша польська діаспора), позитивно оцінюють себе та поляків, що представлено на рівні оцінки виокремлених на попередньому етапі дослідження особистісних рис (табл. 1).

За результатами кореляційного дослідження було встановлено, що відмінності між сприйняттям рис особистості «українців» та «поляків» немає, а оціночні відмінності мають сильний позитивний кореляційний зв'язок. За результатами роботи ми встановили, що досліджувані однаково позитивно оцінюють риси особистості як власні (як представників українського етносу), так і поляків, та на низькому рівні оцінюють притаманність негативних рис особистості (хоча і констатують їх наявність у представників обох етносів). На рівні особистісних рис, які є властивими суто «полякам» чи «українцям», досліджувані виділяють риси, які в більшості несуть негативне значення (табл. 2).

Аналіз результатів дослідження. Виявлені стереотипи міжетнічного сприй-

Таблиця 1

Таблиця порівняння рівня розвитку рис особистості у поляків та українців

Риси міжособистісного сприйняття	Українці		Поляки	
	1	2	1	2
Сильні	8,75	7,25	6,96	7,6
Скупі	5,08	6,12	5,46	7,3
Релігійні	5,71	4,25	8,46	8,6
Цілеспрямовані	7,58	7,72	7,54	6,32
Незламні	9,08	7,43	6,75	5,32
Хоробрі	8,96	8,27	6,33	5,74
Гостинні	7,88	7,18	7,83	8,23
Щирі	7,08	6,84	6,88	5,12
Працьовиті	8,25	9,23	7,42	6,25
Патріотичні	8,96	7,69	7,92	9,23
Волелюбні	9,38	9,47	7,38	8,11
Сміливі	8,67	7,38	6,71	5,42
p=	0,76		0,53	

Примітки: 1 – досліджувані, які перебували на території Республіки Польща; 2 – досліджувані, які не перебували на території Республіки Польща

**Особистісні риси поляків та українців, які не є спільними
для обох етнонаціональних груп (частотний аналіз)**

	Українці	Поляки
1	Стійкі	Горді
2	Винахідливі	Діловиті
3	Нерозсудливі	Комунікабельні
4	Марнотратні	Інфантильні
5	Імпульсивні	Наполегливі
6	Освідченні	Хитрі

няття пов'язані з досвідом взаємодії українців з поляками, який збільшується по мірі накопичення фактів міжособового спілкування на фоні війни, яка триває в Україні. Вони не різняться в осіб, які не мали досвіду взаємодії з поляками, та тих, хто його мав. У попередніх наших дослідженнях ми виявили, що в плані міжетнічного позиціонування українці найбільше себе ототожнюють з поляками серед усіх етнонаціональних груп [4]. Атрибуція рис відбувається в процесі первинного позиціонування представників інших національностей з диференційною ознакою «свої» та «чужі», далі відбувається нашарування інших стереотипних рис, які слугують для людини системою координат у процесі власного самосприйняття (пошук відповіді на питання: наскільки той чи інший представник схожий на тебе). Наступним є «консолідуючий» атрибут: «європейський – не європейський», відповідно до осіб, які відносяться до групового об'єднання «свої – європейський», застосовується атрибуція просоціальних рис особистості. Цим пояснюється спільне позитивне сприйняття українцями тих

етнонаціональних груп, які входять до етнонаціонального конгломерату «європейський», оскільки вони себе також асоціюють із цією групою більшістю.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити висновок, що в системі етнонаціонального сприйняття українці й поляки мають позитивний образ, який на рівні оцінки рис тотожний образу «українця». Під час повномасштабного вторгнення росії та територію України тенденція до ототожнення українців себе з поляками посилюється в напрямі взаємного оціночного ставлення українців до себе й поляків. Такі тенденції в психології міжособистісного сприйняття свідчать про поглиблення соціально-економічної взаємодії між Україною та Республікою Польща. Спільна позитивна атрибуція рис міжособистісного сприйняття дозволяє українцям швидше інтегруватися в польське суспільство, що полегшує адаптацію вимушено переміщених осіб на території Республіки Польща, дозволяє їм швидше асимілюватися, що становить певну демографічну небезпеку для України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Братусь М. Ф. Польща очима українців (стереотипний портрет). *Мова і міжкультурна комунікація* : зб. наук. пр. / відп. ред. проф. Н.М. Бобух. Полтава : ПУЕТ, 2014. Вип. 1. С. 35–45
2. Дяченко Н. М., Вольська І. О. Українці й поляки крізь призму лінгвальних стереотипів. *Мова і культура*. 2017. № 4(189). С. 114–121.
3. Кириченко В. В. Зміни стереотипів міжетнічного сприйняття українців північно-західного регіону в період з 2002 по 2015 рік. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Житомир – Київ – Краків : Вид. О. О. Євинок, 2017. Випуск 6. С. 137–144.
4. Кириченко В. В. Контекстуально-семантична диференціація міжгрупових атрибутів «радянський» та «європейський» у призмі етнонаціонального сприйняття українців. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Випуск 1. С. 85–90.
5. Коваль Н., Вайчунас Л., Райхардт І. Поляки та українці в щоденних контактах. Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2021. 67 с.

6. Конечна-Саламатін Т. Поляки і українці – взаємне бачення у важкі часи / за ред. Т. Горбовського, П. Косаєвського. Політика безпеки. Польща. Україна. Фундація ім. Стефана Баторія. Варшава, 2015. С. 141–157.

7. Пирог Г. В., Шмиглюк О. Г. Особливості сприймання росіян українцями та поляками. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 3. С. 144–151.

8. Jasina Ł., Kościński P., Szeligowski D. *Obraz Polski w polityce historycznej Ukrainy*. Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2017. 24 s.

REFERENCES:

1. Bratus, M. F. (2014). *Polshcha ochyma ukraintsiv (stereotypnyi portret) [Poland through the eyes of Ukrainians (stereotypical portrait)]*. *Mova i mizhkulturna komunikatsiia : Zbirnyk naukovykh prats*, 1, 35–45. Poltava : PUET. [in Ukrainian]

2. Diachenko, N.M., & Volska, I.O. (2017). *Ukrajntsi y poliaky kriz pryzmu linhvalnykh stereotypiv [Ukrainians and Poles through the lens of linguistic stereotypes]*. *Mova i kultura*, 4(189), 114–121. [in Ukrainian]

3. Kyrychenko, V. V. (2017). *Zminy stereotypiv mizhetnichnoho spryiniattia ukraintsiv pivnichno-zakhidnoho rehionu v period z 2002 po 2015 rik [Changes in the stereotypes of interethnic perception of Ukrainians of the North-Western region in the period from 2002 to 2015]*. *Studia Politologica Ucraino-Polona*, 6, 137–144. Zhytomyr – Kyiv – Krakiv : Vydavnytstvo O. O. Yevynok. [in Ukrainian]

4. Kyrychenko, V. V. (2023). *Kontekstualno-semantychna dyferentsiatsiia mizhhrupovykh atributiv «radianskyi» ta «yevropeyskyi» u pryzmi etnonatsionalnoho spryiniattia ukraintsiv [Contextual-semantic differentiation of intergroup attributes «Soviet» and «European» in the prism of ethno-national perception of Ukrainians]*. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*, 1, 85–90. [in Ukrainian]

5. Koval, N., Vaichunas, L., & Raikhardt, I. (2021). *Poliaky ta ukrajntsi v shchodennykh kontaktakh [Poles and Ukrainians in daily contact]*. *Predstavnytstvo Fondu im. Fridrikha Eberta v Ukraini*. [in Ukrainian]

6. Koniechna-Salamatin, T. (2015). *Poliaky i ukrajntsi – vzaiemne bachennia u vazhki chasy [Poles and Ukrainians – a mutual vision in difficult times]*. U T. Horbovskiyi & P. Kosaievskiyi (Red.), *Polityka bezpeky. Polshcha. Ukraina (s. 141–157)*. Fundatsiia im. Stefana Batorii. Varshava. [in Ukrainian]

7. Pyroh, H. V., & Shmyhliuk, O. H. (2019). *Osoblyvosti spryimannia rosiiian ukraintsiamy ta poliakamy [Peculiarities of perception of Russians by Ukrainians and Poles]*. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia «Psykholohichni nauky»*, 3, 144–151. [in Ukrainian]

8. Jasina Ł., Kościński P., Szeligowski D. (2017). *Obraz Polski w polityce historycznej Ukrainy [The image of Poland in the historical policy of Ukraine]*. *Polski Instytut Spraw Międzynarodowych*. 24 s. [in Polish].